

Het sociale gezicht van de stad. Helma Seelen

Inleiding

Met heel veel plezier heb ik deelgenomen aan de cursus Dordtologie. Ik woon alweer een tijd in Dordrecht en weet nog toen wij hier kwamen wonen hoe mooi we de binnenstad vonden. Met de cursus Dordtologie heb ik meer zicht gekregen hoe Dordrecht zich vanaf 1000 heeft ontwikkeld. De stad heeft een enorme glorieperiode gekend en heeft als de tijden minder waren steeds nieuwe wegen gevonden om zich verder te ontwikkelen. Ik werk bij de sector maatschappelijke ontwikkeling. Deze sector houdt zich bezig met verschillende aspecten van het sociale domein zoals onderwijs, welzijn, Wmo en cultuur. Mijn werkzaamheden richten zich vooral op delen van de Wmo en de taken van de Awbz. Het Wmo beleid richt zich op kwetsbare burgers die, om zichzelf te kunnen redden (tijdelijk) ondersteuning krijgen. De vraag die ik wil beantwoorden in dit essay is: wie zorgden er in de middeleeuwen voor kwetsbare Dordtse bewoners, zorgden zij voor elkaar, waren er voorzieningen in de middeleeuwen? Hebben de kloosterlingen in Dordrecht een rol vervuld of misschien de gilden? Wat was de rol van de overheid hierbij?

De Middeleeuwen

Na 1000 brak in heel Europa een periode aan van vrede, welvaart en bevolkingsgroei. De handel leefde op en er ontstonden steden. Vele steden kregen stadsrechten. De sociale zorg werd in de steden al vroeg georganiseerd, vooral binnen de gilden. De vrijheid van de steden is een stimulans geweest voor de sociale, culturele en economische ontwikkeling. Kloosters speelden een belangrijke rol in de armenzorg. Er waren regels wanneer iemand hulp kreeg. Er moest sprake zijn van ongeschiktheid, nabijheid en meegaandheid. Veel kloosters gaven sociale zorg en verzorgden zieken en mensen met een beperking. Kloosters verleenden vaak onderdak aan pelgrims. Ook waren er aparte huizen voor mensen met besmettelijke ziekten. Vanaf 1311 kwamen hospitalen en gasthuizen onder het bestuur van de plaatselijke notabelen. Ook dolhuizen of dolhuisjes ontstonden in de grotere steden. Aan het einde van de middeleeuwen kenden alle steden gasthuizen en andere instellingen voor armenzorg. Het bestuur was in handen van vertegenwoordigers van de oude stadsadelijke families

De middeleeuwen in Dordrecht

Met de groeiende status van het economisch knooppunt in het graafschap Holland groeide ook de betekenis van Dordrecht in de (inter)nationale christelijke cultuur. Het west Europese kloosterleven was in Dordrecht ruimschoots vertegenwoordigd. Naast de orde van de Benedictijnen/ Cisterciënzers, waren er buiten de stad klooster Heisterbach, bedelorden (Franciscanen vanaf 1245 en Augustijnen van af 1282), lekenorden (Marienborn en Sint Agnes). Daarnaast waren er broeder- en zusterhuizen (Eemstein, Cellebroeders en- zusters, Clarissen). In de bloeitijd van Dordrecht, de Dordtse Gouden Eeuw (14de en 15 de Eeuw) vormden de kerk en de staat een eenheid. In de stad waren ook gasthuizen en Parochiële armenzorg, heilige geest en pesthuizen.

Kloosters en gilden in Dordrecht

Het Augustijnenklooster

Het Augustijner klooster is gesticht in 1275 en was tot de reformatie in 1572 eigendom van de Augustijner Orde. De Orde was gesticht met goedkeuring van de paus en vervulde een aantal activiteiten: preken in de volkstaal, zielzorg, biecht horen en onderwijs. De monniken zagen af van eigen bezit en moesten bedelen voor hun levensonderhoud. In het religieuze en culturele leven van de stad speelde zij een grote

rol. De Augustijner kerk was de kerk waar de Dordtse bevolking graag heen ging vanwege de verscheidenheid aan predikanten en biechtvaders, men wilde er graag begraven worden, er waren vergaderruimten o.a. voor de gilden, de prior werd vaak gevraagd om vroeger uitgevaardigde privileges en rechten te verifiëren en een nieuw document daarover uit te geven.

In het kloostercomplex was een ziekenzaal, brouwerij en uitgebreide bibliotheek, in de kloostertuin kweekten zij groenten, stonden er fruitbomen en was er een kruidentuin voor geneeskrachtige kruiden voor de zieken. Het klooster behoorde tot de belangrijkste Augustijnenkloosters van Noordelijk en Zuidelijke Nederlanden. Tientallen monniken hadden aan Europese universiteiten gestudeerd en beklede belangrijke functies. In de periode 1275 en 1572 was het Dordtse klooster het in ordeverband het grootste en belangrijkste van het tegenwoordige Nederland. Het was vaak de verzamelplaats van de kapittelvaders voor het houden van het provinciale kapittel van de Keulse provincie. Het was tevens een provinciaal studiehuis.

Het ligt niet voor de hand om aan te nemen dat de ziekenzaal toegankelijk was voor niet-religieuzen. De ziekenzaal lag binnen het slot. Vrouwen, dikwijls ook mannen en niet-religieuzen hadden geen toegang tot dit slot. Evenmin zal de theologielees open hebben gestaan voor leken. Niet alleen vanwege de beslotenheid van het klooster maar ook omdat dit soort studies niet zomaar openbaar gegeven mochten worden. De bisschop zou dan bezwaar hebben gemaakt. Zo waren er allerlei voetangels en klemmen om de orthodoxie te 'beveiligen'. (bron: Augustijn dr Martijn Schrama). Het godsdienstig leven stond voor 1800 (scheiding van kerk en staat) onder invloed van de overheid die politieke, morele en financiële steun gaf aan de katholieke kerk en later na de reformatie in Dordrecht in 1572) aan de gereformeerde of hervormde kerk.

Augustijnenklooster en -kerk

Het klooster van de Cellebroeders: Het Dordtse Dolhuis

De Cellebroeders zorgden voor de zieken en de begrafenis van overledenen. Vroeger werden doden in de kerk begraven en vonden er zielsmissen plaats. Rijken hadden er handenvol geld voor over voor een plechtige uitvaart met veel priesters. Armen moesten met veel minder tevreden zijn. Lekenbroeders zorgden voor de begrafenis van arme mensen. De bekendste hulpverleners waren de Cellebroeders. Zij verpleegden pestlijders, krankzinnigen en andere zieken. In het Dordtse actenboek wordt in 1441 gesproken over de Cellebroeders, belast met het begraven van pestlijders. In 1443 vertrokken de Cellebroeders naar de definitieve bewoning in de Dolhuisstraat/Suikerstraat. Toezicht op het Dolhuis werd gehouden door de rector van de Haarlemse Cellebroeders en door het Dordtse stadsbestuur. De kapel van de Cellebroeders bevindt zich op de hoek van de Suikerstraat en de Dolhuisstraat.

De Dordtse Cellezusters.

Al vroeg in de 14de eeuw waren de Cellezuster actief in Dordrecht. Zij bezochten zieken om die te verzorgen en te versterken in het geloof. Ook verzorgden zij pestlijders en zorgden voor het begraven van de overledenen. Daarnaast zorgden de zuster voor krankzinnigen. De ommezwaai op geloofsgebied in 1572 liet zowel de Cellebroeders als Cellezusters met rust want de behoefte aan de zorg waar zij in voorzagen was groot. Cellebroeders en zuster gingen voor dagelijkse levensbehoeften uit bedelen. In 1590 werd het klooster bestemd voor krankzinnigenzorg. Het Dolhuis was toen een instelling van liefdadigheid die van stadswege werden beheerd. In 1671 richtte de stad een deel van het Dolhuis in tot Tucht en Werkhuis voor onder andere misdadigers, bedelaars en prostituees. Dit gebeurde op verzoek van de kerkenraad. De regenten van het dolhuis waren ook bewindvoerders van het leprooshuis.

Het Dolhuis en voormalige kapel

Het gildewezen in Dordrecht.

De gilden kenden verschillende functies. De gilden waren vooral een verenigingsverband van ambachtslieden. De gilden stonden vooral voor de bescherming van de eigen nering tegen de concurrentie van buitenaf. De gilden wilden de arbeidsmarkt reguleren door de toestroom van onderop te reguleren. Met de meesterproef werd de kwaliteit van het geboden gewaarborgd. Het gilde was daarnaast ook een broederschap, afstammend van het middeleeuwse 'gild', een geestelijke broederschap vaak met de betekenis van begrafenisgenootschap. Bij de begrafenis stond het gilde in het centrum van de belangstelling, niet de familie. De confraters waren verplicht acte de presence te geven bij de begrafenis van de gildebroeder. De gilden hadden in de Grote kerk hun gemeenschappelijk graf. Het gilde zorgde voor de uitvaart met begrafenischilden, blazoën en doodskleden maar stond ook garant voor een graf in de kerk.

De gilden hadden een groot belang voor de stedelijke economie maar waren onderworpen aan de stedelijke ordonnanties. Zo hadden de gilden de plicht tot waken en bijten. De gilden hadden een aandeel in het bewaken van de stad en de plicht om de stadsgracht als deze dichtgevroren zat open te houden. Op het gebied van de sociale zekerheid kwam de organisatie van solidariteit tot stand. Wanneer gilde broeders en zusters als gevolg van ziekte niet in staat waren om te werken, mochten zij aanspraak doen op een vast bedrag aan geld. Ieder lid doneerde per week enkele stuivers in de gildebus. Eén gilde, het grootschippersgilde kende als enige een pensioenregeling. Gilde broeders en zusters stonden voor elkaar in met hun wekelijkse donaties en bekostigden de sociale zekerheid. De diaconale zorg voor de armen stond in geen verhouding met de hoogte van het ziekgeld dat in de gilden werd uitgekeerd. Het stadsbestuur probeerde de gilden te enthousiasmeren om een gildebus op te richten.

Verder hadden de gilden ook een gezelligheidsaspect. Zij organiseerden zogeheten vrolijke maaltijd of gildetering. De Dordtse kerkenraad nam openlijk aanstoot aan deze maaltijden en wenste actief ingrijpen van de Oudraad. Daarnaast was de gilde een oord van samenkomst waar kennis werd gedeeld in de gildenhonken. De deken van het gilde schreef ook vergaderingen uit om kwesties binnen het gilde te bespreken of om geschillen te beslechten. De Dordtse gilden hadden een zekere invloed op het stadsbestuur. Het Dordtse college van achten werd een politiek lichaam dat formeel invloed van het gilde op het stadsbestuur waarborgde.

Dordtse geveltjes in de Hofstraat. Deze gevels zijn gebouwd als meesterproef van het metselaarsgilde.

Wie zorgden er in het verleden voor kwetsbare Dordtse bewoners, zorgden zij voor elkaar, waren er voorzieningen in de middeleeuwen? Hebben de kloosterlingen in Dordrecht een rol vervuld of misschien de gilden? Wat was de rol van de overheid hierbij?

De bovenstaande vraag kan positief beantwoord worden. De kloosterordes van de Augustijnen en de Cellenbroeders en-zusters vervulden zeker een sociale functie. De Augustijnen hebben een meer religieuze functie vervuld terwijl de Cellenbroeders en zusters zorgden voor zieken. De overheid steunde in deze tijd de ordes door hen taken te geven of goederen. Nadat de kloosterlingen geen bestuurlijke verantwoordelijkheid meer droegen over het Dolhuis, namen regenten deze verantwoordelijkheid over. Ook de gilden vervulden een sociale functie in Dordrecht. Er werd in mindere tijden voor elkaar gezorgd. De gilden stonden niet los van het stadsbestuur, waar zij in vertegenwoordigd waren. Het stadsbestuur heeft in de Middeleeuwen grote invloed gehad op de kloosterlingen en gilden. Kerk en staat waren toen nog niet gescheiden. Er was in de Middeleeuw zeker zorg voor elkaar en aandacht voor mensen die het minder hadden.

Bronnen

- Syllabus Cursus Dordtologie.

Artikel:

Algemene geschiedenis van Dordrecht en omgeving. Kees Weltevrede;

Kerkelijke Kunst in de middeleeuwen. Herman van Duinen;

Duizend jaar religie in Dordrecht. Fred van Lieburg;

- Het Dordtse Dolhuis. Hermen A. van Duinen, Cees Esseboom;

- Jaarboek 2010. Een augustijnenklooster van aanzien. Historische vereniging Oud-Dordrecht.

- Maatschappelijke betekenis van het gildewezen. Eric Palmen (lezing gehouden voor de orde van den Prince in Dordrecht op 24 augustus 2011);

- Basis boek geschiedenis sociaal werk in Nederland. Maarten van der Linde.

- E mail dr Martijn Schrama